

MOZAİKLER ÜZERİNDE GÜNEŞ SAATİ BETİMLİ SAHNELER

Hatay Müzesinde Yer Alan İki Parça ve Diğer Örnekler Üzerine Araştırmalar

Bariş SALMAN*

A cross-section of daily life takes place on two pieces of mosaics in Hatay Museum. On both pieces there is a man figure with beard trying to catch the dinner. The time shown by the sundial on the scene was described by the inscription taking place on one of the pieces. Sundials apart from the ones at Hatay Museum take place on the scenes described by the scientists or philosophers who are engaged in scientific studies. The sundial described on the mosaic in Trier among the samples of Hatay Museum pieces and others differ from the others. The sundial described here must most probably be a model belonging to a time in which sundials just improved in Hellen world. Moreover, this sundial must be a model used not to determine the time but to observe the movements of the sun. Descriptions of sundials other than Trier sample are the samples taking place on the models of Vitruvius and those gained the identity of these complex tools.

Key Words: Anaksimander, Astronome, Astronomy, Philisopher, Gnomon, Sundial

Güneş saatleri, antik çağ insanı için günlük yaşamda önemli bir vakit belirleme cihazıydı. Önceleri bir çubuktan ibaret olan bu cihazlar, Hellenistik dönemden sonra bilimsel esaslara dayalı olarak yapılarak zamanı güneşe göre doğru ölçen cihazlar haline gelmiştir. Güneş saatlerinin bilimsel bir buluş oluşu ve bu yönde kullanımı ile aynı zamanda günlük hayattaki yerinin vazgeçilmez hale gelişi bazı mozaikler üzerindeki figürlü sahnelere de yansımıştır. Bu makalede, mozaikler üzerinde, güneş saatlerinin günlük hayatta kullanımına dair bilgiler veren ve bilimsel ortamların resmedildiği sahnelerde yer alan örneklerinin tanıtılması amaçlanmıştır

Hatay Müzesinde sergilenen 864 ve 865 envanter numaralı ve müze tarafından “Güneş Saati Mozaiği” olarak adlandırılan iki adet mozaik döşeme parçası, Princeton Üniversitesinin Daphne (bugünkü Harbiye)’de yaptıkları kazılar sırasında ele geçmiştir. Her iki döşemenin üzerindeki tasvir edilen konular aynı ikonografik özellikleri gösterir.

Parçalar, 1935 yılındaki kazılar sırasında, bir evin *tricliniumuna* ait tahrip olmuş ana döşemenin güney kenarını oluşturan kısımda, doğu ve batı köşelerinde yer almaktaydılar. D. Levi, bu odada çıkan ana döşemeye ait parçaları A-B-C-D harfleriyle belirtmiştir. Konumuz olan parçaları A ve C olarak göstermiştir¹. B bölümü ise üç panelden oluşmaktadır; yandaki panellerde geometrik süslemeler gösterirken, ortada panelde elinde *thyrsosu* olan Dionysos ve beyaz giysili Ariadne’nin büstleri tasvir edilmiştir. Bu bölüm bugün Worcester Art Museum’da sergilenmektedir. D bölümü ise döşemenin ana panelini oluşturmaktadır. Ancak bu kısım tamamen tahrip olmuştur². Ayrıca yine bu eve ait başka bir döşemede bir krater üzerinde tavus kuşu ve zemin üzerinde daha başka kuşlar betimlenmiştir. Bu döşeme ise Hatay Müzesinde sergilenmektedir.

Her bir parçada iki resim alanı bulunmaktadır ve bu alanlar birbirinden basit örgü bordürü ile ayrılmışlardır. 865 numaralı parça (Parça C) 190 x 95 cm. boyutlarındadır (Resim 1). 864 numaralı parçanın (Parça A) ise korunan kısmı 160 x 69 cm. boyutlarındadır (Resim 2). Parça A’nın kenar bordürlerinin tamamı, üst çerçevede yer alan sütunun ve figürün üst kısımları ile sol alt köşeden figürün sol bacağını da içine alarak alt çerçevenin sol üst köşesine kadar tahrip olmuştur. Ayrıca yıldız motifinin bulunduğu panelin sağ alt köşesinin bir kısmı yok olmuştur. Ancak yıldız

* Yrd. Doç. Dr. Barış SALMAN, Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Kırşehir/Türkiye

1 Levi 1947: 220 fig. 83.

2 Levi 1947: 219.

Resim 1
Güneş Saati Mozaïği-Parça C, Hatay Arkeoloji
Müzesi. (Foto: B. Salman)

Resim 2
Güneş Saati Mozaïği-Parça A, Hatay Arkeoloji
Müzesi (Foto: B. Salman)

motifi iyi durumda korunmuştur. Figürlü kısımda ki tahribat ta konuyu anlamaya engel olmamaktadır. Parça C’de ise sadece bordür süsünün bir kısmı panellere ulaşmadan tahrip olmuştur. Tahrip olan kısımlar alçı ile tamamlanmıştır. Örgü kuşağında, her iki döşemede de, dış tarafları siyah konturlu olmak üzere kırmızı, beyaz ve yeşil renkler kullanılmıştır. Her iki parçanın da alt çerçevesinde sekiz kollu yıldız motifi yer almaktadır. Sekiz kollu olan yıldızın kolları baklava dilimi şeklinde dört ayrı renk ile siyah, bordo, beyaz ve kiremit renginde verilmiştir. Yıldızın her bir kolu monokrom olarak düzenlenmiştir. Her bir baklava dilimi karşısındaki ile simetrik olarak aynı renkte yapılmıştır. Bu motif siyah çizgili bir dörtgen içinde yer alan yine siyah çizgili bir daireyle çevrelenmiştir. Dairenin içi sarı renkli olarak fon oluşturmaktadır. Dörtgenle dairenin köşe boşlukları bordo renkli, beş tesseradan oluşan çiçek rozetleri ile bezenmiştir. Dörtgenin etrafı ise

beyaz ve bordo renkli tesseraların kullanıldığı küçük piramitlerden oluşan bir çerçeve ile çevrelenir. Döşemelerin beyaz zeminli üst çerçevesinde sakallı bir adam bir sütunun önünde betimlenmiştir. Daha sağlam olan parçadan (Parça C) anlaşıldığı üzere sütun, figüre göre biraz daha arka planda kalmaktadır. Sütun burada yaklaşık olarak 55 cm. yükseklikindedir ve bir kaide üzerine yerleştirilmiştir. Işık kaynağına göre, koyudan açığa doğru kahverengimsi bir renk ile betimlenmiştir. Parça A'da ise sütunun sadece orta kısmından 6 cm.lik bir kısmı korunabilmiştir. Sütun aynı zamanda üzerindeki güneş saatine yüksek bir kaide görevini görmektedir. 7 cm. yüksekliğindeki güneş saati üç adet saat çizgisi ve *gnomonu* ile betimlenen konik biçimli bir görünümündedir. Saat çizgileri muhtemelen üçüncü, altıncı ve dokuzuncu saat dilimleridir. Her iki parçanın figürleri sakallı ve hareketli bir şekilde tasvir edilir. Döşemelerin figürlerinin bazı detaylarında farklılıklar izlenmektedir. Parça C'deki figürün sakalı gri-siyah renklidir. Dolayısıyla orta yaşını geçmiş bir kişinin tasviri izlenimini vermektedir. Figür sağ tarafa adımlamakta ve sütun üzerindeki güneş saatine bakmaktadır. Gri-beyaz bir tunik ve sarı-kahverengi bir manto giymiştir. Manto sol omzuna uzanmakta ve oradan aşağıya sarkmaktadır. Aşağıda ise sağ bacağı tamamen, sol bacağı ise dize kadar örtmektedir. Hareketin etkisi ile giysi dalgalanmaktadır. Ayakları çıplak olan figürün sağ ayağı cepheden sol ayağı ise profilden verilmiştir. Kollar dirseklere kadar kapalı, eller yumruk şeklinde göğüs hizasında kavuşmaktadır. Sahnede işlenen konunun dışarıda, açık havada geçtiği güneş saatinden bellidir. Figürün ayaklarının gölgesi ise açık ve güneşli bir havayı işaret eder. Ayakların gölgesi yana doğru uzanmaktadır. Bu bize güneşin tepe noktasında olmadığını göstermektedir. Sahnenin geçtiği vaktin günün hangi zamanı olduğunu ise figürün üst kısmında yer alan Grekçe yazıttan anlamaktayız. Burada geçen “ENATHPIAPHΛΑΣEN” (dokuzuncu saat geçiyor)³ ibaresi sahnenin geçtiği vaktin akşamüstü olduğunu göstermektedir (Resim 3). Bu sahne iç tarafta kırmızı bir bantla çerçeve içine alınmış, bu bantın dışı ise sarı ve siyah renklerden oluşturulmuş küçük piramit çerçevesi ile çevrilmiştir. Parça A'daki figür poz ve giysi renkleri bakımından bazı farklılıklar gösterir. Parça C'deki figüre göre daha hareketli ve heyecanlı bir pozda, sanki gideceği yere geç kalmış izlenimi yaratmaktadır. Kırmızı-gri saçlı ve siyah-gri sakallı olarak yaşlı bir adam hüviyetindedir. Sağ kol tamamen olmak üzere kollar iki yana açıktır. Buradaki figürün üzerindeki tunik sütun rengiyle neredeyse aynıdır. Kahverengimsi-gri giysi ışığın etkisi ile koyulu açık olarak görülür. Kırmızı-beyaz renkli mantosu diğer parçadaki figürden farklı olarak sol kolundan aşağıya sarkmaktadır. Üst giysi burada da sağ bacağı ayak hizasına kadar örtmektedir. Sol bacakta ise dize kadar uzanmaktadır. Çerçeve süslemeleri diğer döşeme ile tıpatıp aynıdır. Parçalar stil özellikleri bakımından, özellikle bordür süslemeleri açısından, M.S. 3. yüzyılın 2. yarısına tarihlenmektedir.⁴

Hatay Müzesinde yer alan bu parçalar, bize o dönemlerde Güneş Saatinin günlük yaşam içerisinde kullanımına dair görsel ipuçları verir. Özellikle parçalardan birinde görülen yazıtta yer alan “dokuzuncu saat” ibaresi günlük yaşam içerisinde güneş saatinin önemini vurgular niteliktedir. Dokuzuncu saat güneş batmadan önceki üçüncü saat, öğle vaktinin bitişi, akşamın başlangıcını işaret eder. Bu saat hamam saatinin bitişi, onuncu saat ile beraberde akşam yemeğinin başladığı saattir.⁵ Mozaik parçalar üzerindeki figürlerin aceleci tavırları onların bir zengin evinde düzenlenecek olan akşam yemeği ve sabaha kadar sürecek

3 Campbell 1938: 213; Cimok 2000: 193; Levi 1947: 220.

4 Aksoy 2005: 77.

5 Levi 1947: 220.

Resim 3
Güneş Saati Mozaïği-Parça C, Detay
(Foto: B. Salman)

olan *symposiona* yetişmeye çalışan parazitler oldukları düşüncesini ortaya çıkarmaktadır.⁶

Diogenes Laertios (VI. 104), Kyniklerin⁷ yaşamını anlatırken ünlü bir Kynik olan Sinope’li Diogenes’ten bahseder. Ona gösterilen bir saatle ilgili Diogenes; “Akşam yemeğe geç kalmamak için yararlı bir araç” diye cevap verir. Roma’da yemek saatinin geldiğini anlamak için güneş saatine olan bağımlılığı Romalı komedyacı Titus Maccius Plautus (M.Ö. 259/254-184) dile getirmiştir. Gellius Aulus (M.S. 2. yüzyıl) “Attika Geceleri” adlı eserinde (III. 3. 5) Plautus’un bir parazit’in ağzıyla söylediği saat ile ilgili görüşlerine şu şekilde nakletmiştir: “Saatleri bulan ilk insana tanrılar bildiğini yapsın. Benim bu dileğim güneş saatini buraya koyarak günlerimi dilimleyip bölen içinde geçerli. Ben çocukken karnum güneş saatiydi, şimdikinden daha kesin ve daha güvenli. Acıkınca bildirdim ki yemek saatiydi. Ama şimdi tok olsam bile, eğer saat derse ki yemek saati geldi kimse hayır demiyor eğer güneş izin vermezse kentlin çoğu aç açına sokaklarda hadi yemek saati geldi diye güneşin o çomaktan düşen gölgesi izin vermezse.”⁸ Sinope’li Diogenes’in ve Plautus’un saatlerle ilgili yaklaşımının,

⁶ Levi 1947: 221; Dunbabin 2003: 137.

⁷ Kuruculuğunu Anthistenes’in yaptığı Klasik Devir Atina’sında ortaya çıkmış felsefe ekolü. Bu düşünceye göre dünya hazları insanlar için zararlıdır. Bunun için insanları alçak gönüllü olmaya ve gayet sade yaşamayı öğütler. Yalnız kendi ihtiraslarına tümüyle egemen olan kişiler özgür sayılırlar (Bkz. Mansel 1999: 410-411).

⁸ Boorstin 1994: 30; Gratwick 1979: 308; Levi 1947: 221.

dolayısıyla güneş saatlerinin toplum içindeki algılanışının bir kesitinin görsel ifadesi olarak Hatay Müzesindeki bu mozaik parçalar gösterilebilir.

Romalı şair Martialis (M.S. 40–104), Roma’da bir günün koşuşturmasını anlatırken günün ilk iki saatinin zengin Roma erkeği tarafından ziyaretçilerin ağırlanmasıyla⁹ geçtiğini, üçüncü saatin en dikkat çeken yönünün mahkemelere koşuşturan avukatlar olduğunu, beşinci saate kadar işlerinin başında olanların beşinci ve altıncı saatte öğle yemeği yediklerini aktarır. Martialis yedinci saate kadar *siesta* zamanı olarak verirken sekizinci ve dokuzuncu saat arasının hamam vakti olduğunu ve onuncu saatle beraber akşam yemeği vaktinin başladığını ifade eder (IV. 8). Hatay örneklerinde izlediğimiz günlük hayat-güneş saati ilişkisi aslında çok daha öncelere dayanır. Bu ilişki ile ilgili bilinen en eski yazılı belge Aristophanes’in yaşadığı döneme yani M.Ö. 4. yüzyılın başlarına dayanır. Ecclesiazusae adlı komedyasında (651), evin kadını kocasına, “*işin gücün gnomon on ayak oluncaya kadar aylak aylak gezmek sonra da gelip akşam yemeğine saldırmak*” diyerek henüz sayısal ismi konmamış saatin gölge boylarından yola çıkarak anlaşıldığını anlatır. Aristophanes dışında diğer bazı Antik çağ yazarlarından da akşam yemeğinin vaktiyle ilgili bilgiler edinmekteyiz. Aynı dönemin sonlarına doğru yaşamış olan Menandros yemek vaktiyle ilgili zamanı ortaya koyar. Menandros’a göre gölge boyunun yirmi ayak olduğu an akşam yemeği saatidir.¹⁰ Aynı vakit için belirlenen gölge boyları arasındaki farklılığın sebebi, M.Ö. 4. yüzyılda, henüz kompleks bir kimlik kazanmayan güneş saatlerinin, basit bir çubuğa benzer bir aletin, yani *gnomonun* uzunluğu ile bağlantılı olmasıdır. *Gnomon*, güneş saatlerinin matematik ve astronomik hesaplamalara göre kompleks cihazlar olmasının ardından, güneş saatlerinin gölgeyi yansıtan miline verilen isimdir.

Güneş saatlerinin günlük hayat içindeki kullanımının konu edildiği mozaik tasvirlerinin tek örneği Hatay müzesindeki parçalardır. Ancak benzer bir sahne Ephesos’ta bir villanın duvar resminde yer almaktadır. Burada bir sütun üstündeki güneş saati yandan resmedilmiştir. Güneş saatinin karşısında yer alan ayaktaki figür sağ elinde bir obje tutmakta ve onu güneş saatine doğru uzatmaktadır.¹¹

Mozaikler üzerinde betimlenen güneş saatlerinin diğer örnekleri bilimsel çalışmalarla ilgili ve filozofların yer aldığı sahnelerde yer alır. Almanya’nın Trier şehrinde yer alan Rheinland-Museum’da sergilenen bir mozaik döşemenin parçasında elinde güneş saati tutan bir figür tasvir edilmiştir. Bu parçanın yer aldığı mozaik döşeme 1898 yılında dört parça halinde bulunmuştur. 1907 yılında restore edilen döşemenin parçalarından birinde yuvarlak bir alan içinde sakallı figür başını döndürerek sağa bakar şekilde oturmaktadır. Mantosu omzu üzerinde aşağı sarkmaktadır. Gövdesi çıplaktır. Görüntüsü ve gri sakalları ile yaşlı bir adamdır.¹² Sol elinde tuttuğu yaklaşık olarak üçgen şekilli nesne, üzerindeki çizgilerden de anlaşılacağı üzere bir güneş saati olmalıdır. Güneş saati üstünde yer alan *gnomon* dışında sağ elinde tuttuğu bir başka *gnomon* ya da kalem amaçlı nesne ile güneş saati üstünde işaretleme yapmaya hazırlanmaktadır. Bu sahneyi önce bir bant, ardından piramit ve geniş alanda *gullioche* motifi ile kulelerden oluşan bordür kuşağı sınırlandırmakta ve yuvarlak bir alan oluşturmaktadır.

9 Bir zengin Roma konutunda, evin atrium kısmında geçen bu sabah aktivitesi, Roma sosyal yaşamının en önemli ritüellerinden biridir. Ev sahibinin ricacıları kabul edip görüşmesi, onların ricaları karşılığında evin sahibinin onlardan beklentilerini iletmesi konuşmaların geçtiği zamandır (Bkz. Torpe 2002: 73).

10 Gibbs 1976: 7; Levi 1947: 220

11 Aksoy 2005: 77

12 Hoffmann-Hupe-Karin 1999: 112

Resim 4
Anaksimandros Mozaïği,
Rhineland Museum
(Hoffman-Hupe-Karin 1999: taf. 22)

Stil özellikleri bakımından M.S. 3.-4. yüzyıla tarihlenir (Resim 4). Elinde tuttuğu güneş saatinden dolayı bu parça üzerindeki figür Anaksimandros olarak tanımlanmıştır. Diogenes Laertios (II. 1-2), Praksiades'in oğlu Miletoslu Anaksimandros'un güneş saatini ilk bulan kişi olduğunu ve onun gündönümlerini hesaplamak için Sparta'da çeşitli yerlere *gnomon* yerleştirerek gözlemsel çalışmalar yaptığını aktarmaktadır. Ayrıca Miletos'ta Arkaik Dönemde Thales tarafından kurulan okulun önemli temsilcilerinden olan Anaksimandros'un yerin ve denizin çevresini hesapladığını da aktarmaktadır. Trier mozaïğinde Anaksimandros'un duruşuna bakıldığında başını çevirerek muhtemelen güneşe doğru bakması ve böylece güneşi gözlemleyerek elinde tuttuğu güneş saatinde çeşitli işaretlemeler yapar şekilde betimlenmesi, gündönümü hesabı ya da başka bir astronomik amaç içinde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla burada Anaksimandros olarak tanımlanan figürün elinde tuttuğu cihazın zamanın tayininden ziyade rasat amaçlı olduğunu söyleyebiliriz.

Herodotos (II. 109), güneş saatlerinin ilk ortaya çıkışını ve günün on ikiye bölünmesinin Babil'de ortaya konduğunu ve güneş saati fikrinin de Hellen dünyasına buradan geçtiğini anlatır. Dolayısıyla Anaksimandros'u Hellen dünyasında güneş saatini kullanan ilk kişi olduğunu söylemek daha doğru olacaktır¹³. *Gnomon* günlük hayatta yerini gelişmiş güneş saatlerine bıraktıktan sonra saatin sayısal ismi de konmaya başlamıştır. Zaman aygıtlarını *Horologion*¹⁴

Resim 5
Klaros Güneş Saati, İzmir Tarih ve
Sanat Müzesi (Foto B. Salman)

13 Akurgal 2000: 333

14 Diğer *horologion* su saati yani *Klepysdra*'dır. Bu sözcük "su hırsızı" anlamına gelir. *Klepysdra* da güneş saatlerinde olduğu gibi Babil kökenlidir. Hellenlerde güneş saatinin ön tipi olan *gnomon* ile

olarak adlandıran Hellenler güneş saati imalatını giderek matematik ve astronomi esaslarına göre uygulayarak karmaşık bir boyut kazandırmışlardır. Vitruvius (IX.VIII–1) on üç tip güneş saatinden bahsederken, Hellen ve Roma yaşamında özellikle küresel ve konik tipler yaygın olarak yerini almıştır.¹⁵ Küresel tipi Khaldealı Berossos (M.Ö. 3. yüzyıl) konik tipi ise Kaunos’lu Dionysodoros (M.Ö. 3. yüzyıl) geliştirmiştir. Bu konik ve küresel tipler güneş saatleri için en büyük gelişimdir. Çünkü bu tasarımlarda küre ya da konik kadran iç bükey olarak yerleştirilmekte ve gölge mili yani *gnomon* da ortaya yerleştirilmekteydi. Bu durumda herhangi bir günde gölgenin izlediği yol gök yarımküresinin bir kopyası olmaktadır¹⁶ (Resim 5).

Trier Mozağında, Anaksimandros’un elindeki güneş saati kuşkusuz güneş saatlerinin Hellen dünyasında yeni gelişim gösterdiği bir tipi ortaya koymaktadır. Güneş saatlerinin yukarıda bahsedildiği üzere kompleks bir kimlik kazanarak konik ve küresel tiplerin ortaya çıkması ve bu tiplere uygun görünümde betimlemesi ise iki adet mozaik üstünde yer almaktadır. Bunlardan biri Wight adasında bir Roma villasında ele geçmiş örnektir. Villanın iki bölümlü ve oda 12 olarak adlandırılan iki büyük mozaik alanının eşik kısmında muhtemelen bir astronomun tasvir edildiği bir sahne yer alır (Resim 6).¹⁷ Burada bilimsel çalışmalar içinde bulunan sakallı ve üst kısmı çıplak bir bilim adamı/astronom önündeki küre ile betimlenmiştir. Elindeki asa ile küreye doğru işaret etmekte, muhtemelen bazı astronomi teorileri içinde bulunmaktadır. Figür bir astrolog ya da falcı değildir. Yanı başında ve bir sütun üzerinde yükselen on iki saat çizgili bir güneş saati onun astronomi, coğrafi veya matematiksel gözlemlerde bulunduğunu simgeler niteliktedir. Ayrıca hemen arkasında bir kap ve içinde yapraklı bir dal yer almaktadır¹⁸ (Resim 7). Kimi araştırmacılar burada yer alan figürün Nikeia (İzmit) kentinde doğan Hipparkhos (M.Ö. 190-126) olabileceği üzerinde durmuşlardır.¹⁹ P.Witt, buradaki sütun üzerinde yer alan güneş saatinin yatay tipli bir güneş saati olduğunu ifade eder.²⁰ Sahnedeki görüntüye bakıldığında bu düşünceye katılmak pek mümkün görünmez. Yatay güneş saatlerinde zaman çizgileri çoğunlukla çift yüzü bir baltanın şekline benzer.²¹ Buradaki güneş saati küresel ya da dikey²² tipli veya kadranlı olmalıdır. Sahnede yer alan figürün sol tarafındaki, içinde bir dal bulunan sıvı dolu kap, Mitras kültürünün *tauroktoni*

beraber kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir. Bulutlu günlerde ve güneş battıktan sonra zamanın tayini için *klepsidra* kullanılmıştır. Ancak en önemli kullanım yerleri mahkemelerdir Mahkemelerde konuşma süresinin takip edilmesinde kullanılmıştır (Bkz. Salman 2009: 22-24).

15 S. Gibbs’in antik çağ güneş saatleri ile ilgili yaptığı katalog çalışmasından da anlaşıldığı üzere, yarı-küresel ve konik güneş saatleri sayısal olarak diğerlerinden daha çoktur. Antik çağda yaygın olarak kullanılan bu tipler görünüm açısından farklılık arz etmemektedir. Bu iki model koni ve yarı küre şekillerinin matematiksel esaslarına göre ayırt edilebilirler. S. Gibbs, bu şekildeki güneş saatlerinin matematiksel hesaplamalarını ve formüllerini ortaya koyar (Bkz. Gibbs 1976).

16 Boorstin 1994: 30

17 Mozaikte mitolojik konular işlenmiştir. Mozaik alanlardan birinde, önyüzde bir friz üzerinde triton ve nereidler betimlenmiştir. Bu alanın panosunda ise dört adet diagonal panolarda ikili figürler halinde mitolojik konular yer alır. Bu sahneler; Trakyalı efsanevi krallardan Lykurgas ve ölümsüzlüğün simgelerinden Ambrosia, Demeter ve Eleusisli kahraman Triptolemos, Attis ve Nympha ve tahrip olan bir panoda ise Satyr ve Baccha tasvir edilmiştir. Ortada oluşan kare bir panoda ise medusa başı yer alır. Alan üzerinde diogonal yerleşen panolar köşelere denk gelirken kenarlarda dört adet üçgen pano meydana gelmiştir. Bunlar birer büst ile doldurulmuştur. Diğer ana döşemenin kenarlarında yer alan dört panelden üçü ve merkez panel yok olmuştur. Köşelere, çeyrek daireler içine dört mevsimi simgeleyen büstler yerleştirilmiştir. Yok olan kısımlarda muhtemelen Perseus ve Andromeda figürleri ile Medusa başını tutan bir kahraman figürü yer almalıdır. (Bkz. Ling 1991: 148–149, pl. 15–16; Stupperich 1980: 297).

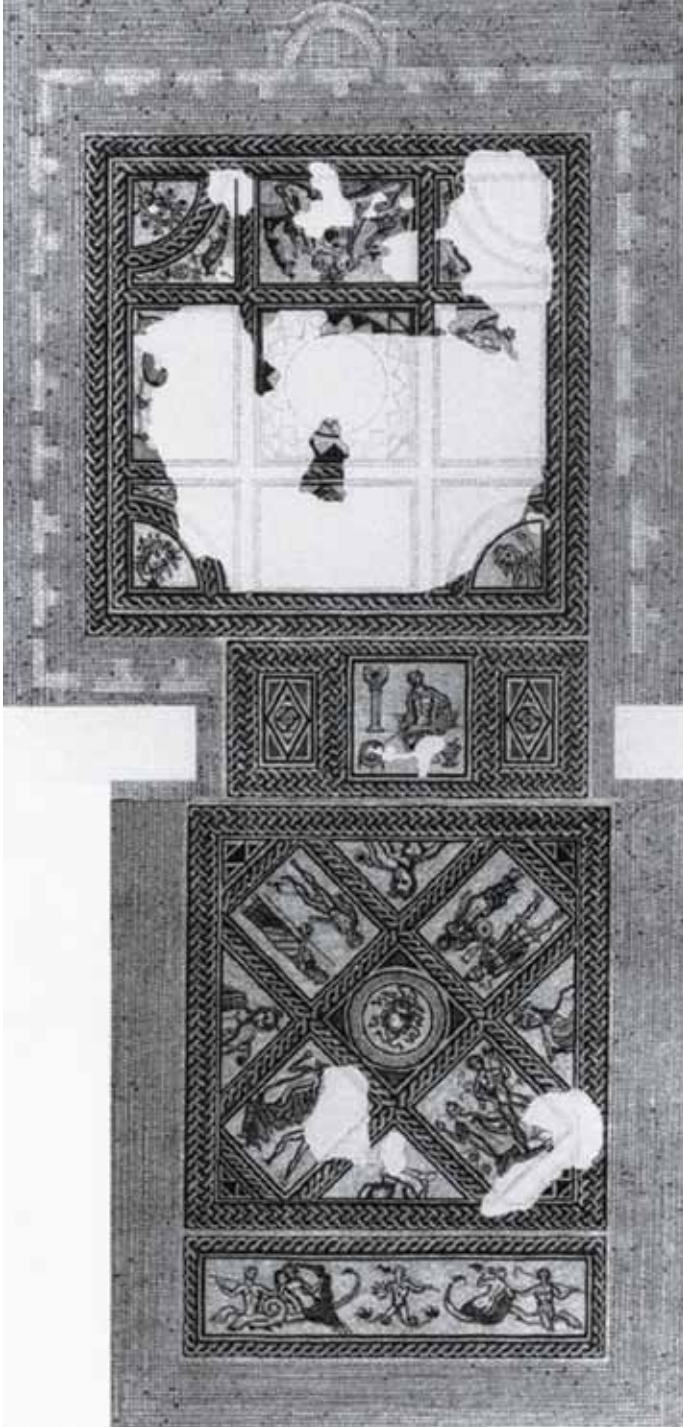
18 Ling 1991: 149 pl. 17; Wilson 2006: 307–310 fig.8

19 Wilson 2006: 310

20 Witt 2004: 26

21 Gibbs 1976: 39, fig.22; Salman 2007: 34

22 Gibbs 1976: 42–46 fig. 26

Resim 6
Wight Adası Villa Mozaïği
(Ling 1991: pl. 15)

Resim 7
Wight Adası Villa Mozaïği, Detay
(Ling 1991: pl. 17A)

sahneleriyle ilişkilendirilebilir. *Tauroktonide* yer alan figürler yılın belli zamanlarında bir grup halinde görülebilen takımyıldızlarını sembolize eder. Bunlar içinde yer alan kap ise Krater takımyıldızını temsil etmektedir. Yine Tauroktonideki boğanın kuyruğunda yer alan başak demedi ise *Spika* yıldızının sembolüdür.²³ Mozaikteki kap ve onun içindeki, belki de başak, aynı semboller olabilir. D.Ulansey'e göre, Hipparkhos'un ekinoksların gerilemesi ile ilgili buluşundan haberdar olan astronomi ile ilgilenen bir grup stoacı entellektüel bütün uzayı

23 Ulansey 1998: 22

yerinden oynatabilecek kadar güçlü bir tanrının bu kozmik olaydan sorumlu olduğu tezini geliştirmişlerdir. Konu içinde bahar ekinoksunun en son burcu olan boğadan yola çıkarak *tauroktonideki* boğa öldürme sahnesi ortaya çıkmıştır. Temel motif olarak boğanın öldürülmesi seçildikten sonra, tanrının yalnız ekinoksların değil bütün gökyüzü ekvatorunun konumunu değiştirecek gücü olduğunu ve bunu vurgulamak içinde bahar ekinoksu boğa burcu üzerindeyken ekvator üzerinde yer alan bütün takımyıldızları aynı sahnede gösterilmiştir. Oluşturulan bu kült giderek aydın çevrelerde rağbet görmüştür.²⁴ Mitras kültürünün oluşum sürecine bakıldığında Hipparkhos'un yeri önemlidir. İfade edildiği üzere mozaik üzerindeki figürün Hipparkhos olabileceği ihtimali böylece söylenebilir. Ancak bunu kesin olarak ispatlamak pek mümkün görünmemektedir. Daha kesin olarak buradaki figürün, sahnede yer alan kap ve içindeki daldan ötürü Mitras kültürünün etkisindeki stoacı bir astronom ya da filozof olduğu söylenebilir.

Güneş saatinin bilimsel bir ortamda ya da filozofların yer aldığı sahnede betimlenen başka bir örneği Pompeii'dendir. Pompeii'de 1896 yılında ele geçmiş bugün Napoli'de (Museo Archeologico Nazionale, İtalya) yer alan mozaik döşeme üstünde sakallı ve Hellen giysileri içindeki yedi adamdan oluşan bir grup yer almaktadır. Mozaik Erken Helenistik Dönemden bir duvar resminin M.S. 1. yüzyıla ait bir kopyası olduğu düşünülmektedir.²⁵ Ancak mozaik'in bordürlerini oluşturan zengin meyve çelenginden oluşan, köşe ve kenarların merkezinde yer alan masklı çerçeve süslemesi, Pompeii'de M.Ö. 2. yüzyıl sonu/M.Ö. 1. yüzyıl başına verilir.²⁶ Figürler açık havada betimlenmişlerdir. Sağ ve sol baştaki figürler ayakta olmak üzere diğerleri oturmaktadırlar. Arka planda yer alan bir ağaç ve bir sütun üstündeki on iki saat çizgili güneş saati önünde yer alan figürlerin ortasında bir küre yer alır. Yine arka planda, sahnenin izleyiciye göre üst sağ kenarında tahkim edilmiş bir tepe betimlenmiştir. Bu tepe olasılıkla Atina Akropolü'dür. Dolayısıyla buradaki sahnede bir filozof okulu belki de Platon Akademisi resmedilmiştir. Yedi adet sakallı adam yedi filozofu temsil etmektedir.²⁷ Filozoflardan biri elindeki bir çubukla ortadaki küreyi işaret ederek muhtemelen bazı astronomik fikirler anlatmakta, sahnenin solunda yer alan ayaktaki filozof ile yanında oturan filozofun dışındakiler de onu dikkatlice dinlemektedirler. İki filozofun elindeyse muhtemelen kimi teori ve düşüncelerin yazdığı birer rulo yer alır. Bir düşünceye göre sahnede filozoflar yedi bilgeyi temsil etmektedir (Resim 8). Bu yedi bilge içinde, ortadaki, küreyi işaret ederek bir şeyler anlatan figür de Thales'dir.²⁸ Pompeii'deki bu mozaik'in neredeyse aynısı Sarsina'da ele geçmiş M.S. 2. yüzyıla ait örnektir. Sarsina örneğinde arka planda yer alan ağaç yer almaz. Burada da tahkim edilmiş tepe ve sütun üstündeki güneş saati yer alır. Bordür süsü, Pompeii örneğinden daha basit ve bitkisel karakterlidir. İki mozaik arasındaki en önemli fark, ortadaki küreyi işaret ederek bir şeyler anlatan figürlerin farklı olmasıdır. Sarsina örneğinde bu işi sahnenin sağ başındaki ayakta yer alan filozof yapmaktadır. Bu mozaik 18. yüzyılda oldukça ağır bir restorasyon görmüştür. Dolayısıyla orijinalindeki kimi detaylar değiştirilmiş olabilir.²⁹

24 Ulansey 1998: 111-112

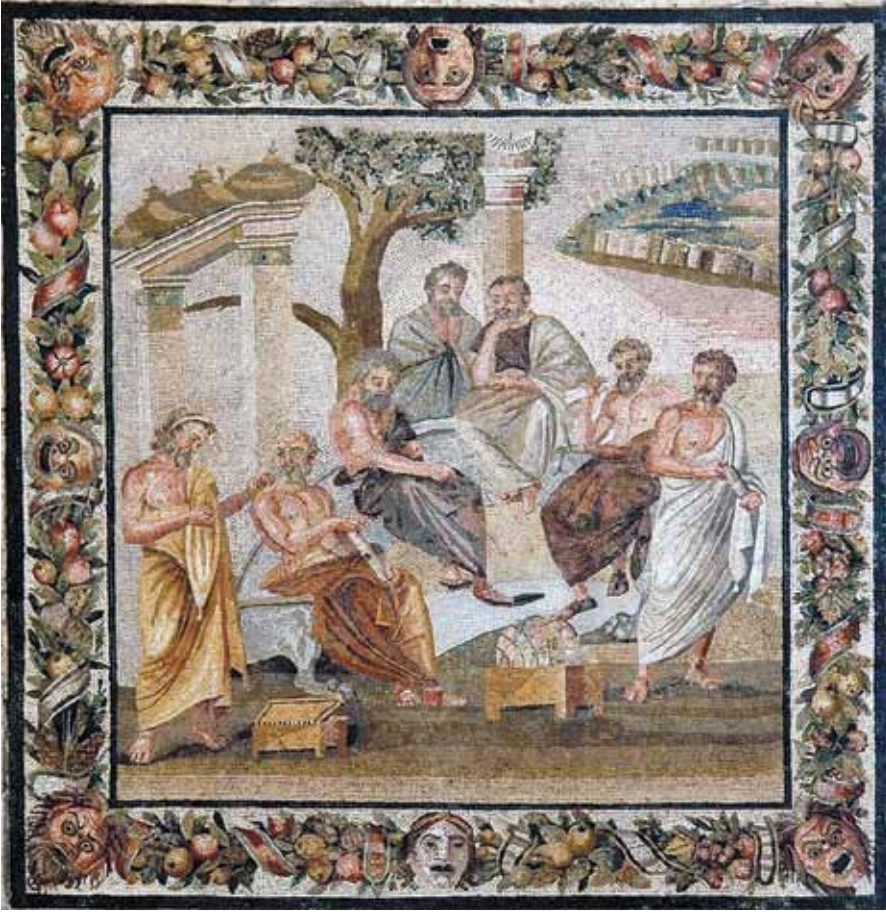
25 Elderkin 1935: 97

26 Wilson 2006: 312

27 Elderkin 1935: fig. 12.A; Wilson 2006: 310-312 fig. 9

28 Wilson 2006: 310; Bahsedilen bu yedi bilgeyi Platon Protagoras (343a) adlı eserinde, Miletos'lu Thales, Mytileneli Pittakos, Prieneli Bias, Atinalı Solon, Lindoslu Kleobulos, Kheneli Myson, ve Lake-daimonlu Khilon olarak gösterir. Diogenes Laertios (I-13) Platon'un saydığı bu isimlere Periandros, Syros'lu Pherekydes, Giritli Epimenides, Anakharsis'ide ekler. Ayrıca tiran Peisistratos'ta ona göre kimileri tarafından bilge olarak gösterilir.

29 Elderkin 1935: 92-93 fig. 22 B; Wilson 2006: 312

Resim 8
Pompeii Platon Akademisi(?) Mozaği,
Museo Archeologico Nazionale
(Elderkin 1935: pl. 22A)

Roma'da ne vakit yemek yeneceğinin güneş saatinden belirlenerek bir kural haline dönüşmesini ve sosyal hayat içinde güneş saatinin yerini ifade eden Hatay Müzesindeki parçalar dışındaki diğer örneklerde farklı olarak bilimsel çalışmaları içeren sahneler de yer alır. Güneş saatleri bu bilimsel çalışmalar ve filozofların bulunduğu sahnelerde yer alarak bilimsel bir sembol niteliği taşımaktadırlar. Bir takım çalışmalar içinde yer alan bilim adamlarının resmedildiği bu sahnelerde, Trier örneği dışındakilerde, küre ortak olarak kullanılan başka bir objedir. Trier örneğindeki güneş saati, Anaksimandros olarak tanımlanan figürün elinde yer alırken, diğer örnekler bir sütun üzerinde tasvir edilmişlerdir. Sahnelerin hepsi açık havada geçer. Bu olması gereken bir durumdur. Nitekim güneş saatleri çalışabilme özelliklerini güneşten alan, ayrıca kamusal özelliği de olan cihazlardır. Trier'deki Anaksimandros mozağında betimlenen güneş saati on iki çizgili ve biri güneş saatinin üzerinde diğeri de figürün elinde olmak üzere iki *gnomonludur*. Belirtildiği üzere buradaki güneş saati zamanın tespitinden ziyade, bu cihaz ile güneşin hareketlerinin gözlemlenerek bazı astronomik hesaplamalar için kullanılan bir model olmalıdır. Buradaki model Vitruvius'un saydığı tipler arasında yer almaz. Trier örneği dışındakiler ise benzer özellikler gösterirler. Hatay Müzesindeki parçada betimlenen güneş saati konik ya da küresel tiplidir. Üzerinde *gnomonu* bulunmaktadır. Üçüncü, altıncı ve dokuzuncu saat olmak üzere üç saat çizgisi yapılmıştır. Wight Adası ile Pompeii'de ele geçen mozaiklerdeki güneş saati betimleri de Hatay Müzesindeki örnek gibi bir sütun üstünde ve konik ya da küresel kadranlı modellerdir. Bunlar içinde Wight Adası örneği dikey kadranlı model de olabilir. Her ikisinde on iki saat çizgisine sahiptir ve *gnomonları* işlenmiştir. Betimlenen güneş saatlerinin hiç birinde ekinoks ve gündönümü eğrilerini gösteren çizgiler işlenmemiştir.

Kaynakça

- Aksoy 2005 E. Aksoy, Studien zu den Mosaiken des 3. Jahrhunderts n. Chr. in der Osttürkei.
- Akurgal 2000 E. Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, Ankara.
- Aristophanes 1833 Aristophanes, The Ecclesiazusae or Female Parliament, Rowland Smith (trans.), Oxford.
- Aulus Gellius 1795 Aulus Gellius, The Attic Nights of Aulus Gellius, W. Beloe (trans.), London.
- Boorstin 1994 D. J. Boorstin, Keşifler ve Buluşlar, Fatoş Dilber (çev.), İstanbul.
- Campbell 1938 W. A. Campbell, "The Forth and Fifth Seasons of Excavations at Antioch-on-the-Orontes: 1935-1936", *AJA* 42/2, 205-218.
- Cimok 2000 F. Cimok, Antioch Mosaics, İstanbul.
- Diogenes Laertios 2004 Diogenes Laertios, Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri, Candan Şentuna (çev.), İstanbul.
- Dunbabin 2003 K. Dunbabin, The Roman Banquet Images of Conviviality, Cambridge.
- Elderkin 1935 G. W. Elderkin, "Two Mosaics Representing the Seven Wise Men", *AJA* 39/1, 92-111.
- Gibbs 1976 S. L. Gibbs, Greek and Roman Sundials, New Haven and London.
- Gratwick 1979 A.S Gratwick, "Sundials, Parasites, and Girls from Boeotia", *The Classical Quarterly* 29/2, 308-323.
- Herodotos 1993 Herodotos, Herodot Tarihi, Müntekim Ökmen (çev.), İstanbul.
- Hoffmann *et.al.* 1999 P. Hoffmann – J. Hupe – G. Karin, Katalog der römischen mosaiken aus Trier und dem Umland, Trier and Mainz am Rhein.
- Levi 1947 D. Levi, Antioch Mosaics, Princeton.
- Ling 1991 R. Ling, "Brading, Brantigham and York: A New Look at Some Fourth-Century Mosaics", *Britannia* 22, 147-157.
- Martialis 2000 Martialis, Seçme Şiirler, Türkan Uzel (çev.), İstanbul.
- Mansel 1999 A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara.
- Platon 2001 Platon, Protagoras, Nurettin Şazi Kösemihal (çev.), İstanbul.
- Salman 2007 B. Salman, Eskiçağ'da Güneş Saatleri, İstanbul.
- Salman 2009 B. Salman. "Saatin Eski Çağlardaki Teknolojisi: Güneş ve Su Saatleri", S. Özpallabıyıklar (ed.), *Zamanın Görünen Yüzü Saatler*, İstanbul, 17-26.
- Stupperich 1980 R. Stupperich, "A reconsideration of Some Fourth-Century British Mosaics", *Britannia* 11, 289-301.
- Torpe 2002 M. Torpe, Roma Mimarlığı, Rifat Akbulut (çev.), İstanbul.
- Ulansey 1998 D. Ulansey, Mitras Gizlerinin Kökeni, Antik Dünyada Kozmoloji ve Din, Hüsnü Ovacık (çev.), İstanbul.
- Wilson 2006 R. J. A. Wilson, "Aspect of Iconography in Romano British Mosaics: The Rudston "Aquatic" Scene and the Brading Astronomer Revisited", *Britannia* 37, 295-336.
- Witt 2004 P. Witt, "Interpreting Brading "Abraxas" Mosaic", *Britannia* 25, 111-117.